

КЕЙТ РЕВОРТ

ЕКОНОМІКА ПОНЧИКА

**ЯК ЕКОНОМІСТИ
XXI СТОЛІТТЯ БАЧАТЬ СВІТ**

*Переклав з англійської
Дмитро Кожедуб*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2019

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Зміст

Хто хоче бути економістом?.....	9
1. Змінити мету.....	35
<i>Від ВВП до «пончика»</i>	
2. Бачити повну картину.....	60
<i>Від замкненого ринку до вмонтованої економіки</i>	
3. Виховувати людську природу.....	88
<i>Від раціональної економічної до соціально адаптованої людини</i>	
4. Розібратися в системах.....	117
<i>Від механічної рівноваги до динамічної складності</i>	
5. Новий розподіл.....	144
<i>Від «зростання все виправить» до розподільної економіки</i>	
6. Створювати, щоб відновлювати.....	179
<i>Від «зростання знову все владнає» до відновлення</i>	
7. Чи потрібне нам зростання?.....	210
<i>Від захоплення зростанням до сумнівів</i>	
Тепер ми всі економісти.....	244
Додаток. «Пончик» і його дані.....	250
Подяки.....	256
Примітки.....	259
Бібліографія.....	282

ХТО ХОЧЕ БУТИ ЕКОНОМІСТОМ?

У жовтні 2008 року Юань Янг вступила до Оксфордського університету, де збиралася вивчати економіку. Вона народилась у Китаї, а виросла в Йоркширі, тож мала світогляд громадянина світу. Вона активно цікавилась актуальними проблемами суспільства, їй було небайдуже наше майбутнє, і вона прагнула змінити цей світ. Юань вірила, що найкращий спосіб це зробити — стати економістом. Скажімо так, вона хотіла стати економістом саме того типу, який потрібен у XXI столітті.

Досить скоро, однак, Юань розчарувалась, адже теоретична база і математика, яка за нею стояла, була до смішного обмеженою. Вона зауважила це від самого початку навчання, який збігся із кризою світової фінансової системи. «Криза була тривожним дзвіночком», — згадує вона. «З одного боку, нам казали, ніби фінансова система не є важливою частиною економіки. З іншого — ринок зазнавав очевидного краху. Ми відчували, що тут щось не в'яжеться». Вона усвідомлювала, що ця нестиківка стосується не лише фінансового сектора та традиційної економічної теорії, а й криз світового масштабу, таких як нерівність прибутків і зміна клімату.

Коли Юань ставила запитання професорам, вони переконували її, що вона все зрозуміє на наступному освітньому рівні. Тож Юань замахнулася на цей новий рівень — вступила на магістратуру в престижний Лондонський економічний університет і чекала, коли настане прозріння. Та замість нього вона отримала нову купу абстрактних теорій і безліч нових запитань. Юань була геть невдо-

воленою. Коли екзамени були вже не за горами, вона постала перед вибором. «У якусь мить, — розповіла вона мені, — я усвідомила, що мушу просто завчити цей матеріал і не ставити все під сумнів. Думаю, це один із найгірших часів у процесі навчання».

Коли студенти доходять до цього етапу, вони або взагалі кидають економіку, або ковтають теорію, яку їм дають, і потім будують непогані кар'єри. Але це не про Юань. Вона вирішила шукати бунтарів-однодумців по університетах усього світу і скоро відкрила для себе, що, починаючи з нового тисячоліття, багато хто публічно ставить під сумнів традиційну вузьку економічну парадигму. У 2000 році французькі студенти-економісти написали відкритого листа своїм викладачам, у якому відмовлялися вивчати загальноприйняті догми. «Ми не хочемо жити у світі фантазій! — заявили вони. — Закликаємо викладачів: отямтеся, доки ще не пізно!»¹ Десять років потому група студентів Гарварду демонстративно покинула лекцію професора Грегорі Менк'ю, автора найпопулярніших у світі підручників з економіки, на знак протесту проти його упередженої ідеології. За їхніми ж словами, їх «дуже обурювало те, що ця упередженість впливає на студентів, університет і наше велике суспільство»².

Світова фінансова криза лише посилила такі сумніви. Вона підштовхнула Юань і її соратників до створення величезної мережі з понад 80 студентських угруповань у більш ніж 30 країнах — від Індії до США, Німеччини і Перу, — які вимагали, щоб економіка стала більш сучасною і була готовою до майбутніх викликів. «Криза настала не лише у світовій економіці», — заявили вони у відкритому листі, датованому 2014 роком:

Викладання економіки теж переживає кризу, і наслідки цієї кризи виходять за межі університетських аудиторій. Те, що нам викладають, формує світогляд наступного покоління політиків, а отже, визначає, у якому суспільстві ми житимемо... Ми обурені катастрофічним звуженням навчального плану, що відбулося за останні кілька десятиліть... Це обмежує нашу здатність давати раду багатомірним проблемам XXI століття — від фінансової стабільності до рівня продовольчої безпеки та зміни клімату³.

ЗМІНИТИ МЕТУ

Від ВВП до «пончика»

Раз на рік лідери наймогутніших світових держав зустрічаються, щоб обговорити глобальні економічні питання. У 2014-му, наприклад, вони зібралися в Брісбені, що в Австралії, де спілкувалися на теми торгівлі, інфраструктури, безробіття, фінансових реформ і коал, а потім в один голос заявляли про спільну мету. «Лідери “великої двадцятки” обіцяють збільшити обсяги своїх економік на 2,1 %», — кричали заголовки всіх світових новин, додаючи, що це ще більш амбітна мета, ніж 2 %, про які спершу йшлося⁴².

Як до цього дійшло? Представники G20 зробили свою заяву вже за кілька днів після того, як міждержавна група експертів з питань зміни клімату попередила, що світ страждає від «страшного й незворотного» перенасичення парниковими газами. Однак очільник саміту, прем'єр-міністр Австралії Тоні Ебботт, рішуче повідомив, що не дозволить завадити порядку денному заходу ані зміні клімату, ані будь-яким іншим питанням, що відволікають від його основного пріоритету — економічного зростання або зростання ВВП⁴³. Валовий внутрішній продукт — це сукупна ринкова вартість товарів і послуг, виготовлених чи наданих на території країни за один рік. ВВП давно виконує роль головного індикатора економічного здоров'я держави. Але, враховуючи сучасну соціальну й екологічну кризу, як може цей єдиний показник привертати стільки уваги світової спільноти?

Відповідь знає будь-який орнітолог: ВВП — це зозуля в економічному гнізді. А щоб зрозуміти чому, ви маєте дещо знати про цих хи-

трих пташок. Замість самотійно вирощувати своїх нащадків, вони нишком підкладають яйця в незахищені гнізда інших пернатих. Нічого не підозрюючи, прийомні батьки сумлінно висиджують підкинуті яйця разом зі своїми. Потім, коли гніздо знову лишається без охорони, зозуля прилітає, розводить там гармидер та імітує крики голодних пташенят. Ця тактика діє: опікуни дбайливо годують чужинця. Це застереження для інших птахів: якщо залишите гніздо без нагляду, його можуть окупувати.

В економіці теж є таке застереження: якщо випустите з поля зору свої цілі, їхнє місце займуть інші. Так і сталося. У ХХІ столітті економіка не має бажання декларувати свої цілі, а за їхньої відсутності «економічне гніздо» зайняла зозуля на ім'я «зростання ВВП». Час уже прогнати її з гнізда, щоб економіка почала слугувати правильній меті. Тож висельмо цю птаху й замінімо її на таку ціль, яка гарантуватиме процвітання для всіх, помірно використовуючи ресурси нашої планети. Інакше кажучи, залізьмо в безпечну частину «пончика».

ЯК ЕКОНОМІКА ВТРАТИЛА МЕТУ

У Стародавній Греції, коли Ксенофонт лише вигадав термін *економіка*, він описав практику ведення домашнього господарства як мистецтво. Потім Арістотель відділив *економіку* від *хрематистики*, мистецтва здобувати багатство. Здається, сьогодні про цю відмінність майже забули. Може, уявлення про економіку чи навіть хрематистику як про мистецтво і підходили Ксенофонтові, Арістотелю та взагалі їхній епосі, але дві тисячі років потому, коли Ісаак Ньютон відкрив закони механіки, привабливість наукового статусу стала набагато сильнішою. Можливо, саме тому 1767 року (лише через сорок років після смерті Ньютона), коли шотландський юрист Джеймс Стюарт уперше запропонував термін «політична економіка», він уже визначав економіку не як мистецтво, а як «науку внутрішньої політики вільних країн». Він пояснив:

Головна мета цієї науки полягає в тому, щоб створити певний фонд, потрібний для існування всіх жителів, щоб гарантувати

БАЧИТИ ПОВНУ КАРТИНУ

Від замкненого ринку до вмонтованої економіки

От уже чотириста років п'єси Вільяма Шекспіра захоплюють театралів усього світу своїми неперевершеними персонажами, захопливими сюжетами й поетичністю. Щоб завжди тримати своїх акторів у тонусі, Шекспір давав кожному з них лише його текст. Про решту сюжету вони нічого не знали⁸⁸. Однак незабаром після його смерті надто старанні редактори позбулися цієї практики і до того ж кожному персонажеві приписали його основні характерні риси, як-от у п'єсі «Буря»⁸⁹:

ПРОСПЕРО, законний герцог Міланський
 АНТОНІО, його брат, самозваний герцог Міланський
 ГОНЗАЛО, чесний старий радник
 КАЛІБАН, потворний дикун, раб
 СТЕФАНО, ключник-п'яниця
 МІРАНДА, донька Просперо
 АРІЕЛЬ, дух повітря

Опишіть персонажа як «самозваного герцога», і актори почнуть щось підозрювати. Назвіть іншого «чесним старим радником», і вони знатимуть, що його слову можна вірити. Назвіть третього «ключником-п'яницею», і всі чекатимуть від нього балагану. Коли є такий набір персонажів, стає приблизно зрозуміло, у якому напрямі розвиватиметься історія.

Як це стосується економіки? Та безпосередньо. «Весь світ — театр, а люди в ньому — актори», — сказав Шекспір. Тут він влучив

у яблучко. Сучасні «економічні актори» виконують на міжнародній сцені свої ролі, утілюючи в такий спосіб економічну п'єсу нашого часу. Але хто облаштував сцену, хто визначив характери головних дійових осіб і як нам тепер переписати цю історію?

У цьому розділі розглянемо акторів, сценарії та драматургів, що стоять за економічною історією, яка домінувала у ХХ столітті й підштовхнула нас до прірви. Але ще й підготуємо сцену для економічної вистави ХХІ століття, сценарій і персонажі якої повернуть нас у збалансований стан.

Може, економіка — театр, але ключових персонажів вистави ніколи не описують на перших сторінках підручників. Їх тактично зображають за допомогою канонічної макроекономічної діаграми, «кругового потоку». Пол Семюельсон створив її, щоб пояснити, як рухаються кошти всередині економічної системи. Але незабаром вона вже уособлювала економіку загалом і визначала, які «актори» виступатимуть у центрі «сцени», а яким треба посунутися вбік. Навмисно чи ні, Семюельсон написав список «акторів» на ХХ століття. А його неоліберальні опоненти Фрідріх Гаек та Мілтон Фрідман присвоїли їм характерні особливості. Далі історія фактично писала сама себе.

Усіх нас вправно вписано в список персонажів. Нам сказали, що ринок працює ефективно, торгівля — це безпрограшна лотерея, а громади — це погано. Враховуючи таку диспозицію, перемога ринку, здається, невідворотна. Нам також казали, що фінансова система — ідеальна, але після кризи 2008 року «сценаристам» довелося визнати, що це не так. Стало очевидно, що неоліберальний економічний сюжет викликав дев'ятий вал тотальної нерівності, зміни клімату й фінансового колапсу.

Ці глобальні кризи дали нам унікальний шанс переписати весь сценарій і поставити нову економічну виставу. Почнемо з перевірки акторів, які грають у круговому потоці. Час струснути економіку й перемалювати її найдорогоцінніший малюнок.

ОБЛАШТУВАННЯ СЦЕНИ

Коли 1948 року Пол Семюельсон написав свою «Економіку», однією з її основних інновацій стала діаграма кругового потоку, яка швид-

3

ВИХОВУВАТИ ЛЮДСЬКУ ПРИРОДУ

Від раціональної економічної до
соціально адаптованої людини

Згадайте найвідоміший в історії портрет. Думаю, це «Мона Ліза», загадковий малюнок Леонардо да Вінчі, перенесений на поштові листівки та магніти для холодильників у всьому світі. Леонардо майстерно володів олійними фарбами, але й пером орудував не гірше. Спостерігаючи за перехожими в Мілані, він винайшов мистецтво карикатури. Це портрети, що навмисно перебільшують найхарактерніші риси людини (хай то великий ніс чи квадратне підборіддя). Такі образи мають надзвичайну схожість зі своїми прототипами.

«Мона Ліза», може, й найвідоміший портрет, але не найбільш впливовий. Цей титул належить не менш загадковому, хоч і зовсім інакшому, персонажу, схожому на одну з карикатур Леонардо. Звісно ж, ідеться про раціональну економічну людину, егоцентричне уособлення людства, що лежить у серці економічної теорії. Вона також відома як *homo economicus* (варіант латиною надає термінові наукової достовірності). Її образ понад два століття малювали та перемальовували покоління економістів. І з часом він став настільки гіперболізований і неправдоподібний, що був схожий вже не на карикатуру, на мультик¹³⁸. Та, попри свою абсурдність, вплив раціональної економічної людини поширюється не лише на магніти для холодильника. Це головний персонаж мало не кожного підручника з економіки. Він формує політичні реалії у всьому світі. Він визначає те, як ми про себе говоримо, і наказує нам, як треба поводитися. От чому його роль така вагома.

3. Виховувати людську природу

Homo economicus, може, й найдрібніший елемент економічного аналізу, наче атом у ньютонівій фізиці, але, як і у випадку з атомом, його складові аж ніяк не можна ігнорувати. Наймовірніше, станом на 2100 рік нас буде понад десять мільярдів на цій планеті. Якщо ми йтимемо до цієї точки, і далі думаючи і діючи як *homo economicus*, тоді в нас буде мало шансів забезпечити дотримання прав кожної людини, не виходячи за межі, що встановлює Земля. Отже, час ще раз познайомитись із самим собою і прибрати цю карикатуру з економічної галереї, замінивши на новий портрет людства. Це буде найважливіший портрет XXI століття. Не лише для економіки, а й для всіх нас. Над першими ескізами вже працюють. Як і в майстерні Леонардо, творці разом складають окремі елементи докупи. Серед них є психологи, вчені, неврологи, соціологи, політологи та, звісно ж, економісти.

У цьому розділі ми простежимо за еволюцією раціональної економічної людини, що досі визначає наше економічне єство, і побачимо, як вона на нас вплинула. А ще зазирнемо в майбутнє, щоб поглянути на свій новий портрет, і проаналізуємо п'ять основних змін у цьому зображенні. Кожна з цих змін стосується дуже важливого аспекту людської природи, який треба виховувати, щоб ми всі перемістились у безпечний простір «пончика».

ІСТОРІЯ НАШОГО АВТОПОРТРЕТА

Раціональна економічна людина — це ядро традиційної економічної теорії, але історію її появи підручники дещо прикрасили. Її портрет формують словами й формулами, а не ілюстраціями. Однак, якщо її намалювати, вона матиме приблизно такий вигляд: стоїть сама, у руках тримає гроші, у голові в неї калькулятор, а в серці — власне его.

Звідки взявся цей персонаж? Один із його найперших портретів намалював Адам Сміт двома своїми роботами: «Теорією моралістичних почуттів» 1759-го та «Багатством народів»^{*} 1776 року. Сміт відо-

* Переклад праці вийшов друком у «Нашому форматі» (2018). — Прим. ред.